

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

3/2025

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

3/2025

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Adizova O.I., Istamova U.R.	Ertaklar - xalq og‘zaki badiiy ijodining bebaho merosi	3
Kayumov N.N.	O‘rta asrlar she’rshunosligida tashxis badiiy san’atining nazariy xususiyatlariga doir qarashlar	9
Maxmudova M.M.	Y.V.Gyotening “G‘arb-u sharq” devoni tarjimasi S.S.Buxoriy talqinida	14
Ahatova D.D.	Omon Muxtor hikoyalarida davr tasviri ifodasi	18
Ganiyeva O.Kh., Ahmedova A.A.	“The dew breaker” asarida olam va odam munosabatlarining badiiy ifodasi	22
Beknazarova G.Q.	Chingiz Aytmatov ijodida bola obrazi	26
Nazarova G.P., Davronova R.A.	Comparative analysis of the novel “a thousand splendid suns” and its translations into russian and uzbek languages	30
Farmonova M.F.	Badiiy matn va kitobxon munosabati: qayta o‘qish yoki dekonstruksiya strategiyasi	34
Hamroyeva L.Z.	Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanidagi ko‘chimlar va stilistik jihatlar	38
Izamova N.O‘.	Detektiv adabiyot: tarixi, evolyutsiyasi va zamonaviy talqini	42
Jabborova D.Sh.	A comparative analysis of the concepts of “beauty” and “ugliness” in english and uzbek languages	49
Jamilova B.S., Sattorova M.Sh.	R.Kiplingning “Gunga din” she’riy balladasidagi lingvokulturemalar tahlili	54
Jumanova O.S.	Ingliz va o‘zbek lirikasida Saroymulkxonim siymosi: tarixiy haqiqat va badiiy talqin	61
Kaxarova M.Y.	Abdulla Qahhorning “Sinchalak” qissasidagi lingvopoetik xususiyatlar	66
Niyazova M.Kh., Saidova D.Z.	An analysis of the challenges faced by american youth in Jack London’s “Martin Eden”	70
Radjabov R.R., Karimova M.I.	XVII asr fransuz adabiyotida asosiy oqimlar	74
Ravshanova G.Q.	Hajviy she’rlarda davr ziddiyatlari talqini	78

Bekova N.J., Xolmurodova G.Q.,	Bobur ijodida Xo‘ja Axror Valiy obrazi	82
Хажиева Ф.М., Рахимова Ш.Р.	Роль фрагментированной личности в романе «Трансатлантика» колума маккенна	86
Тўхсанов Қ.Р.	“Маснавий”да шер тимсолининг бадий ифодаси	91
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Hakimova M.I.	"Munshaot" toshbosma nusxasining matniy tahlili (muqaddima va 2-maktub misolida)	97
NAVOIY GULSHANI		
Bekova N.J., Zuxurova O.I.	Alisher Navoiy “Xamsa”sida besh raqamining ramziy-majoziy ma’nolari	101
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Orziyev M.Z., Boltayev O.O.	Jahon urushi davrida Buxoro va Turkistonda german-turk targ‘ibotchiligi	106
Qurbonov M.D.	Buxoro amirligi iqtisodiy hayoti Mirza Salimbek talqinida	111
Жуманазаров А.Р., Мамадалиева Н.С.	Амир Темур ва метрология: аниқлик куч манбаи сифатида	116
Нафиддинова Х.Р.	Диний қадриятлар ва маросимларнинг миллатлараро муносабатларни ривожлантиришдаги ўрни	122
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Arslonov Z.D.	Yoshlar siyosatini amalga oshirishda yoshlarning funksional vazifasi	126
Xodjimuratova D.S.	Eronda parlament saylovlarining mamlakat siyosiy tizimiga ta’siri (tarixiy tahlil)	133
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Toyirov A.Y., Valiyev O.Sh., Ergashov Z.B.	Qishloq va shahar hududlari o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni bartaraf etish	138

ERTAKLAR - XALQ OG‘ZAKI BADIY IJODINING BEBAHO MEROSI

Adizova Obodon Istamovna,

Buxoro davlat universiteti fransuz filologiyasi kafedrası professori

o.i.adizova@buxdu.uz

Istamova Umida Rashid qizi,

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada “ertak” atamasining mohiyati nimadan iborat ekanligi, hamda ertaklarning turli tillarda qanday ifodalanishi ko‘rib chiqilgan. Ertaklar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy, ommaviy janrlaridan biri ekanligi, ularning rang-barangligi, yaratilishi jihatdan qadimiyligi, g‘oyaviy-badiiy yuksakligi, dunyo xalqlari adabiy merosiga munosib hissa bo‘lib qo‘shiluvchi go‘zal asarlarga boyligi alohida ta‘kidlangan. Qadimgi insonlar tomonidan yaratilgan bu bebaho og‘zaki badiiy meros mumtoz adabiyot, me‘morchilik san‘ati va musiqa asarlari kabi bebaho va ardoqli ekanligi to‘g‘risida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ertak, xalq og‘zaki ijodi, xususiyat, me‘morchilik, atama, to‘qima, uydirma, sehrli-sarguzasht, maishiy, epik badiiy asar, cho‘pchak.

СКАЗКИ – БЕСЦЕННОЕ НАСЛЕДИЕ УСТНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА НАРОДА

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность термина «сказка» и способы выражения сказок в разных языках. Сказки являются одним из древнейших и общедоступных жанров народного творчества, их многообразием, древностью по созданию, идейно-художественным совершенством и прекрасным вкладом в литературное наследие народов мира. подчеркивается богатство произведений. Говорят, что это бесценное устное художественное наследие, созданное древними людьми, так же ценно и почетно, как классическая литература, архитектурное искусство и музыкальные произведения.

Ключевые слова: сказка, фольклор, художественная литература, архитектура, термин, ткань, художественная литература, волшебное приключение, быт, художественное произведение.

FAIRY TALES - A PRICELESS HERITAGE OF FOLK ORIGINAL ART

Abstract. This article examines the essence of the term "fairy tale" and how fairy tales are expressed in different languages. It is emphasized that fairy tales are one of the most ancient, popular genres of oral folk art, their diversity, antiquity in terms of creation, ideological and artistic height, and richness in beautiful works that are a worthy contribution to the literary heritage of the peoples of the world. Information is provided on the fact that this invaluable oral artistic heritage created by ancient people is as priceless and valuable as classical literature, architectural art, and musical works.

Keywords: fairy tale, folklore, fiction, architecture, term, fabric, fiction, magical adventure, everyday life, work of art.

Kirish. Ertaklar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy, ommaviy janrlaridan biri bo‘lib, ular rang-barangligi, yaratilishi jihatdan qadimiyligi, g‘oyaviy-badiiy yuksakligi, dunyo xalqlari adabiy merosiga munosib hissa bo‘lib qo‘shiluvchi go‘zal asarlarga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Qadimgi insonlar tomonidan yaratilgan bu bebaho og‘zaki badiiy meros mumtoz adabiyot, me‘morchilik san‘ati va musiqa asarlari kabi bebaho va ardoqlidir.

Eng avvalo, “ertak” atamasining mohiyati nimadan iborat ekanligi to‘g‘risida imkon boricha to‘la tasavvurga ega bo‘lish kerak. Ertak tushunchasini aniqlash uchun ertak atamasining turli tillarda qanday ifodalanishini tahlil qilib ko‘rish maqsadga muvofiqdir. V.Y.Propp fikricha, rus tili materialida “skazka” so‘zi boshqa xalq tillari bilan taqqoslanganda kechroq paydo bo‘lgan. Hozirgi paytda qo‘llanayotgan ertak ma‘nosidagi atama XVII asrdan iste‘molga kirib kelgan. Qadimgi va o‘rta Rus xalqlari bu so‘zning mohiyatini bilmas va tushunmasdi, ammo bu mulohazadan ertak bo‘lmagan degan xulosa chiqmasligi lozim. Aksincha, oldinlari ertak boshqa so‘zlar orqali ifodalanagan. Taxminlarga qaraganda, “basn” (masal) so‘zi ertak ma‘nosini

ifodalash uchun xizmat qilgan va uning ma'nosiga "bayat" (gapirmoq, aytmoq) fe'li va "baxar" otlari mos kelgan.

Lotin tilida "ertak" so'zi fabula atamasi orqali ifodalangan. Ammo ushbu so'z ertak janrini to'la o'zida aks ettirmagan, chunki u so'zlashuv, g'iybat, so'zlashuv predmeti va boshqa turli xil ma'nolarni ham anglatgan. (Bizda "fabula: "sujet, hikoya qilish predmeti", shuningdek, hikoya – ertak va masalni anglatgan). Demak, ushbu so'z "masal" ma'nosida fransuz tiliga o'tgan. Fransuz tilida Fabula – "masal" ma'nosini anglatga, fabulier – fe'li esa "hikoya qilmoq yoki qo'shib gapirmoq" mazmunini bildiradi.

"Ertak" tushunchasi roman va german tillarida ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, italyan, fransuz va ingliz tillarida "ertak" atamasi turli xil ma'nolarni bildiradi. Italyan tilida ertak ma'nosini *fiaba*, *favola* so'zlari anglatib kelgan. Ushbu so'zlardan ko'rinadiki, ular to'g'ridan-to'g'ri lotin tilidagi *fabula* yoki *conto*, *racconto* so'zlaridan kelib chiqqanligini anglatadi. *Cont* – so'zning o'zagi bo'lib, u "hisob" ma'nosini ifodalaydi.

Fransuz tilida *conte* so'zi ko'p qo'llanadi va u "hikoya", *raconter* – hikoya qilib bermoq ma'nosini anglatadi. Ertak so'zining yanada aniqroq ma'nosini ochish maqsadida fransuz tilidagi *conte populaire* (xalq ertagi), *conte de fyes* (sehrar haqida hikoya), *rycit*, *lygende* iboralarining qo'llanishi sehrli ertaklar mazmuniga to'g'ri kelishini inobatga olish mumkin.

Ingliz tilida *tale* so'zi ertak ma'nosida anglashiladi va u "umuman hikoya, har qanday hikoya" ma'nolarini ifodalaydi. Fransuzlarga o'xshab inglizlar ham *fairy-tale* (sehrli ertak) deb gapirishadi. Inglizlarda bolalar uchun ertakni anglatadigan maxsus so'zlar *nursery-tale* (nurse – "bolaga qarovchi") *story*, *legend* qo'llangan.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, turli tizimli tillarda (rus va nemis tillarini hisobga olmaganda) "ertak" ma'nosini ifodalashda har xil so'z va iboralar qo'llanilmoqda. Bizningcha, buning asosiy sababi, birinchidan, ertak atamasi turli xil xalq madaniyati va uning mentalitetidan kelib chiqsa, ikkinchidan, ertak janrini turli tizimli tillarda o'rganish va uni nazariy tahlil qilish o'ta murakkab jarayondir; uchinchidan, ertak materialining xilma-xilligi "ertak tushunchasining keng qamrovli" ekanligini anglatadi.

Fransuz tilida ham "ertak" atamasini ifodalash uchun turli xil iboralar qo'llaniladi. Jumladan, *Les contes*, *Les contes populaires*, *Les contes merveilleux*, *Les contes de fyes* kabi. Bu atamalar aslida boshqa tushunchalarni ham bildirib keladi. Masalan, *Le conte* so'zi *hikoya*, *novella*, *qissa* kabi tushunchalarni ham anglatib, tinglovchida bu borada chalkash tushunchalar hosil bo'lishiga olib keladi. Faqatgina yuqoridagi iboralarining ichida sehrli ertaklar mazmuniga ko'pincha *Les contes de fyes* iborasi mos kelib, u o'zining sehr-joduga egalik xususiyati bilan xarakterlanadi.

O'zbek tilining izohli lug'atida: "Ertak – xalq og'zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to'qima va uydirmaga asoslangan, sehrli-sarguzasht va maishiy mazmundagi epik badiiy asar; cho'pchak deb ta'kidlanadi.

U.Jumanazarov yozganidek, ertaklar voqelikni xayoliy hamda hayotiy uydirmalar orqali keng epik planda aks ettirib, asosan, estetik vazifani o'tasalar, xalq naqllari esa kichik ibratomuz voqeliklar asosidagi sujetlar vositasida didaktik vazifani ado etadilar.

Ertak termini Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida *etuk* shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Hozir folklorshunoslikda ertak atamasi qabul etilgan bo'lsa-da, Surxondaryo, Samarqand, Farg'ona o'zbeklari orasida matal deb ham yuritiladi. Buxoro atrofidagi tuman va qishloqlarda, shuningdek, boshqa yerlardagi ikki til, o'zbek va tojik tillarida so'zlashuvchi aholi oarasida *ushuk* deb yuritiladi. Xorazmda – varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho'pchak termini ham ishlatiladi. O'zbeklar orasida ertak, ushuk, matal, cho'pchak terminlari bilan bir qatorda hikoya, afsona, o'tirik, tural kabi atamalar ham uchraydi. Alisher Navoiy asarlarida afsona, ertak va masal ma'nolarida *cho'rchak* so'zi ishlatilganki, u ham cho'pchak so'zining o'zgargan tarixiy shakllaridan biridir. Cho'pchak kichik hikoyalarni to'plash, hikoya qilish, topish, izlash ma'nosini anglatgani uchun ba'zan topishmoq ma'nosida ham qo'llangan.

Taniqli ertakshunos olim K.Imomov ta'rificha: "Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi. Ertaklar obrazlar talqini, g'oyaviy uydirmaning o'rni va funksiyasi hamda tili va stiliga ko'ra shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklarga bo'linadi". "Ertak" atamasining mohiyati haqida Ensiklopedik lug'atda shunday deyiladi: "Ertak – folklorning asosiy janrlaridan biri; sehrli, hayotiy-maishiy xarakterdagi epik, aksariyat prozaik asar. Badiiy to'qima mahsuli.

Ertak nima ekanligini hamma biladi, ammo uni qardosh janrlardan, jumladan, xalq rivoyatlaridan, afsonalardan va latifalardan biroz ajratish maqsadga muvofiqdir.

Mashhur folklorshunos Vladimir Propp o'zining "Morfologiya volshebnoy skazki" ("Sehrli ertak morfologiyasi") deb nomlangan asarida ertaklarning eng yirik va muhim turi bo'lgan sehrli ertaklar haqida

o'zining qimmatli fikrlarini bildirgan bo'lib, bu asar XX asr folklorining eng mashxur tadqiqotiga aylandi. V.Propp bu asarida A.Aarne, V.Vundt, V. V.Miller, R.Volkov singari ertakshunsolarning ertaklar tasnifiga to'xtalib o'tib, o'zining fikr-mulohazalarini bildirgan. Olim bu asar orqali ertakshunoslikning bir nechta asosiy muammolarini hal qilishga urinishlarni tanqidiy yoritishga harakat qilgan va shu bilan birga, o'quvchini ushbu muammolar doirasi bilan tanishtira olgan. V.Propp ertaklarning tarixiy tadqiqi haqida emas, balki faqatgina ularni tavsiflash haqida so'z yuritir ekan, ertak qayerdan kelib chiqqan degan savolga oydinlik kiritishdan oldin u nima degan savolga javob berish kerakligini ta'kidlagan. Ta'kidlash lozimki, asarning kirish qismida ertak nihoyatda xilma-xil bo'lgani uchun, uni birdaniga to'liq o'rganish mumkin emasligi sababli, material qismlarga bo'linishi, ya'ni tasniflanishi kerakligi haqidagi qimmatli fikrlar ham aytib o'tilgan. Bundan tashqari, olim ilmiy tavsif to'g'ri tasniflashning birinchi qadamlaridan biri ekanligini ham ta'kidlab o'tgan. Ertaklarning yuqorida keltirilgan ertakshunoslar tomonidan tasniflanishini birma-bir tahlil qilib, xato va kamchililari haqida aniqlab, ularni umumlashitgan.

Ertaklarning eng ko'p tarqalgan tasnifi V.Miller tomonidan qilingan bo'lib, u ertaklarni

- 1) sehrli ertaklar;
- 2) maishiy ertaklar;
- 3) hayvonlar haqidagi ertak turlariga ajratgan.

Finland maktabining asoschilaridan biri A.Aarne ham ertakshunoslikka yuksak hissa qo'shgan, u aynan sehrli ertaklarni quyidagi kategoriyalarga bo'lgan: 1) sehrli raqib; 2) g'aroyib turmush o'rtoq; 3) sehrli vazifa; 4) sehrli ko'makchi; 5) sehrli predmet; 6) sehrli kuch yoki mahorat; 7) boshqa sehrli motivlar.

V.Y.Propp bunday tasniflashga alohida to'xtalib, hayvonlar haqidagi ertaklar ham sehrli ertaklar turiga kirishini va A.Aarne keltirib o'tgan toifalarning bir nechtasi bitta ertakda mujassam bo'lishi mumkinligini aytib o'tgan.

Sehrli ertaklarning asosiy markerlari (belgilari) faraz qilish, jonlantirish, antropomorfik (inson qiyofasiga kirish yoki aylanish), ya'ni tabiiy predmetlarni, hayvonlarni va narsalarni jonlantirishga intilish va insonga xos bo'lgan xususiyatlarni ularda uchratish (Anthropomorphisme – tendance a attribuer aux objets naturels, aux animaux et aux créations mythiques des caractères propres à l'homme) va personajlarning chaqqon harakat qilishi va ularning ruhiy holati (xarakteri)dir. Demak, ularning ichki dunyosi bizga shuni ko'rsatmoqdaki, personajlar kimlargadir yaxshilik yoki yomonlik qilish belgilari bilan tavsiflanadi.

Fransuz akademiyasi lug'atida (1694) ertak haqida quyidagi fikrlarni o'qish mumkin: "Ertak bu bir necha sarguzasht hikoyalar majmuasi bo'lib, ular yo haqqoniy, yo afsonaviy, yo jiddiy, yo hazil ma'nolarni o'z ichiga oluvchi badiiy janr hisoblanadi. U she'riy hikoya va hazil mutoyibalarga nisbatan oddiyroq bo'ladi. Qadimgi davrda *qari bo'ri*, *ona g'oz*, *laylak*, *eshak terisi* haqidagi hikoyalarni ertak deb atashgan. Shuningdek, turli ranglar jilosini o'zida namoyon etuvchi *sariq*, *ko'k*, *gunafsha* kabi tuslar va *bir ko'zli* maxluqlar (devlar, odamlar va h.k.) ertak motivini tashkil qilgan.

Keksa yoshdagi odamlar haqidagi kulgili sujetlar bolalarni qiziqtirgan va ular to'g'risida quvnoq suhbatlar olib borilgan. Shuningdek, hikoyalar tarkibida turli xil personajlar ishtirok etib, ular nutqida surbetlik, odobsizlik, aql va farosatsizlikni ifodalovchi sujetlar ham ertak deb atalgan".

Fransuz tili adabiyotlari lug'ati 1080-yildan beri ertak so'zi "conter" (lotin tilidagi "computare"), énumérer (bir hikoyaning epizodlari) va conter fe'llaridan hosil bo'lganligini ko'rsatib kelmoqda. Ilmiy tadqiqotlarga qaraganda, "compter" fe'li uzoq davr davomida "conter" fe'lga nisbatan orfografik variant bo'lib hisoblangan. Bu ikkala fe'l shakllari XVII asr oxirigacha bir-biridan mazmun jihatidan farq qilmay, bir ma'noni ifodalashga xizmat qilgan. Ertak so'zining kelib chiqishi, shuningdek, uning "conter, conteur" lisoniy birliklar kabi xalq og'zaki ijodi namunalari ifoda qilishi, bu so'zning qaysi davrdan boshlab qo'llanib kelayotgani aso' noma'lum bo'lib qolmoqda. Umuman, ertakning amaliy qo'llanish xususiyati shuni ko'rsatmoqdaki, u goh xalq og'zaki ijodiga mansub deyilsa, goh yozma badiiy adabiyotga qarashli degan nazariy fikrlar mavjud. Boshqacha qilib aytganda, yuqoridagi ikki soha bo'yicha umumiy fikrlar bo'lsa-da, ammo ularni ma'lum bir tizimga solishning iloji yo'q, chunki bu yo'nalish bo'yicha aytilgan fikrlarning miqdori son-sanoqsizdir. Ko'p hollarda xalq og'zaki ijodining to'g'ridan-to'g'ri genetik ta'siriga yoki g'oyaviy-mavzuiy yo'nalishi haqida umumiy gap ketishi bois ertakning xususiyatiga daxl qilmaydi. Yangi davrgacha xalq amaliy ijodi bo'lgan ertak janri aniq og'zaki muloqot vaziyatini namoyon qilib keldi. Ertakni so'zlab beruvchi shaxs o'z chiqishlarida doim auditoriyaga murojaat qilib, o'z hikoyasini tinglovchilarga yetkazib kelgan.

Ertak voqeligi qisqa, tarixiy mazmunda, ishonib bo'lmaydigan harakat va afsonaviy tasavvurga yo'g'rilgan bo'lishiga ko'ra xarakterlanadi. Oldiniga vulgar janrda yozilgan proza haqida gap ketadi. Bizning nazarimizda, ertak bu darak mazmunida bo'lib, ko'p holatlarda juda qisqa, sehrli voqelikni o'zida badiiy ifoda etadi. Ertak atamasi doirasiga qadimgi voqeliklar asosida paydo bo'lgan hamma badiiy matnlarni kiritish mumkin, chunki ular juda qadimgi, burungi, voqeliklar asosida paydo bo'lgan.

K.J.Jenevov fikricha, ertak – bu prozadagi narrativ janr. U to‘qima xususiyatga ega bo‘lib, xayoliy voqeliklarni, tashqi dunyodagi yoki uzoq-uzoq o‘tmishdagi harakatlarni bayon qiladi. Ertak semantik xususiyatlari bilan boshqa xalq og‘zaki ijodi janrlaridan ajralib turadi. Eng muhimi, u ta’lim jarayonida yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo‘lib, badiiy adabiyot merosini hosil qiladi.

Le Pije ta’kidlaydiki, bola balog‘at yoshigacha animist sifatida qoladi. Uning dunyoviy xayolida jonli va jonsiz, insonlar va hayvonlar, tasavvur va real olam kabilar orasidagi xususiyatlarni farqlovchi chegara hali to‘la shakllanmagan bo‘ladi. Chunki bola ular haqida to‘la tasavvurga ega bo‘lmaydi. Sehrli ertaklar o‘z xususiyatiga ko‘ra juda boy imkoniyatga ega bo‘lib, bir ertakning o‘zi besh yoshdan to o‘n uch yoshgacha bo‘lgan bolalar haqida gapirib, ularning ruhiyatini butunlay qamrab olishi mumkin. Ammo ularning ertak haqidagi tasavvurlari va talqini bir-biriga mos kelmaydi.

Dominik Pir yozishicha, sehrli ertaklarda bolalar uchun qo‘rqinchli bo‘lgan holatlar turli xil o‘yinlar usulida namoyish etiladi: qashshoqlik va tashlab ketish (Le Petit Poucet), qarindoshining o‘limi (Blanche-Neige), o‘smirlik davridagi bolalar mahorati yosh bolalar nigohida (Le Petit Chaperon Rouge), qarindoshlarning bir-birini ko‘rolmasligi kabi. (Cendrillon). Uning fikricha, ertaklarda hayotning shafqatsizligi va ichki kurashlar mohiyati sezilarli shaklda, unchalik qo‘rqinchli bo‘lmagan holatda yoshlarga bayon qilinadi. Ertaklardagi asosiy g‘oya: yaxshilik va yomonlik orasidagi kurashdir. Har ikkala motiv ertak qatnashuvchilari yordamida amalga oshadi. Yomonlik ajdaho va jodugarlar tomonidan gavdalanitirilsa, yaxshilik esa, teskarisi, masalan, mitti odamlarning ertak qahramonlariga ko‘rsatgan yordami tufayli ro‘yobga chiqadi.

Ertaklarni xotirada saqlab qolish oson, chunki ertaklar tili ko‘p hollarda yetarli darajada ritmik hisoblanadi, ammo tilning verballashuvi o‘zining eng muhim ifoda vositasiga ega emas. Ertakdagi personajlar, ularning xatti-harakatlari, turli xil imo-ishoralarida matnning faoliyati katta ahamiyatga ega.

Yevropada ertak janri muhim ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ayniqsa, xalq orasidan ularni yig‘ib olish va yana xalqqa yetkazib berish yo‘lida bir qator ertakchilar fidoiylik ko‘rsatishgan, Xususan, aka-uka Grimlar, Andersen, Sharl Pero, Josef Jakobslar shular jumlasidandir.

Ingliz tiliga “ertak” atamasining kirib kelishi fransuz yozuvchisi, baronessa Mari Katerina d’Alnoy nomi bilan bevosita bog‘liqligini aytib o‘tish joiz. Bu atamaning o‘zi xonim d’Alnoyning “Konte de fees” asari tarjimasidan kelib chiqqan bo‘lib, uning to‘plamida bu so‘z birinchi marta 1697-yilda qo‘llanilgan. Adiba asarlarida ilk bora “Konte de fees” (inglizcha, “fairy tale-ertak”) so‘zini ishlatganidan so‘ng, yevropada ertak janriga bo‘lgan e’tibor kuchaya bordi. Germaniyada ertak janri “marchen”, ya’ni “qisqa hikoya” deya atalgan. Ba’zi folklorshunoslar “fairy tale” (ertak) so‘zining o‘rniga “marchen” yoki “wonder tale” atamalaridan foydalanib kelishadi. XIX asr folklor uchun oltin asr edi. Butun dunyodagi folklorshunoslar og‘zaki manbalardan qadimiy ertaklarni to‘plashni va ularni yozishni boshladilar.

Aka-uka Grimmlar ertak yig‘ish jarayonida Kunstmärchen, ya’ni badiiy yoki adabiy ertak tushunchasiga asos solishdi. Hans Kristian Andersen bu janrning eng mashhur namoyondalaridan biri hisoblanadi. Muallif “Mutlaq qalay askar” (1838) kabi asl ertaklarni yozib olish yoki “Kichik suv parisi” (1837) kabi mashhur balladalarni ertak janriga moslashtirish kabi yo‘llardan foydalangan.

Andersenning ilk ertaklari an’anaviy xalq ertaklaridan olingan bo‘lsa-da, muallif ularga o‘z xarakterini qo‘shish uchun so‘zlashuv uslubi, kinoya, oddiy havolalar, realism kabi elementlarni qo‘shib chiqqan. “Qizil poyabzal” (1845) kabi ertaklardagi transformatsiyalar ma’naviy va metafizik tushuncha yaratilishiga imkon beradi.

XIX asrda butun Amerika va Yevropada ko‘plab badiiy ertaklar yaratilgan. Ertak kitobxon uchun mashhur va ommabop janr edi. Shu bilan birga, uning motivlari yozuvchilar kuzatilishi mumkin bo‘lgan dunyoni sharhlash va o‘zgartirish imkonini berardi. Qadimiy ertaklar hayotni ijtimoiy nuqtayi nazardan talqin qilsa, badiiy ertaklar badiiy yoki siyosiy maqsadni ko‘zlab yaratilgan.

Ertaklarning rivojlanish tarixiga nazar solar ekanmiz, adabiy ertaklar haqida ma’lumot berishimiz joiz. Bunday turdagi ertak voqealari muallif tomonidan to‘liq yaratiladi yoki ertakning asl matniga salmoqli o‘zgartirishlar kiritiladi. Shunday adiblardan biri Sharl Pero bo‘lib, u fransuz xalqi uchun badiiy ertak asoschisi hisoblanadi. Muallifdan o‘ndan ortiq ertaklar meros bo‘lib qolgan.

Ertakda aqllilik, bilimdonlik, topag‘onlik bosh masala qilib qo‘yiladi. Boshqa asarlarda bo‘lgani kabi Sharl Pero ertaklarining birida folklor an’analariga yana bir bor sodiq qoladi. Ertak qahramoni tegirmonchining kenja o‘gli Karabas fahm-farosat, aql bilan ish ko‘rib, o‘z murod-maqсадiga yetadi, baxtiyor bo‘ladi. Sharl Peroning barcha personajlari pishiq-puxtaligi bilan ajralib turadi. Ularning ko‘pchiligi odamlarni, hayvon-u parrandalarni sevib, erkalab, e’zozlaydilar. Zolushka ertagini olib ko‘raylik. Uni o‘gay ona-yu uning qizi xush ko‘rmaydilar, xolos. Qolgan barcha jonzot Zolushkani chindildan yaxshi ko‘rishadi. Uning o‘z baxtini topib, osoyishta turmush kechirishini istaydilar. Zolushka juda chiroyli, odobli, shirinso‘z, kamtarin, odamlarga, jonivorlar-u parrandalarga nisbatan mehribon. Uning bunday fazilatlarini, mehnat, halollik va poklik bilan

hayotda o'z o'rini topishi, sevganiga turmushga chiqib baxtli bo'lishi ertak tinglovchisida yaxshi taassurot qoldiradi.

B. Larinning bolalar uchun mo'ljallangan bola va yaramas Karlson haqida qisqacha hikoyada aytilishicha, Kid va Karlson haqidagi bu voqea haqiqatda sodir bo'lgan. Lekin, albatta, u bizdan uzoqda sodir bo'ladi.

Chet el ertaklarida mo'jizalar va ajoyib odamlar haqida hikoya qilinadi. Yaxshilik har doim yovuzlik ustidan g'alaba qozonadi, saxovat va jasorat o'z xizmatlariga ko'ra mukofotlanadi, olijanoblik esa har doim pastkashlik ustidan g'alaba qozonadi. Masalan, "Qo'rqinchli malika" ertagi ("Odamxo'r malika" filmi)ning qahramoni bir paytlar ojiz tilanchini xafa qiladi. Taqdir taqozosi natijasida u malikaning eriga aylanadi, ammo u nafratlangan turmush o'rtog'idan qutulishga muvaffaq bo'ladi. Malika oltin choponda shahzodaning qasriga kirib oladi. Natijada, u shahzodaning xotiniga aylanadi.

"Pan Kotskiy" ertagida qariganida egasi o'rmonga olib ketgan mushuk haqida hikoya qilinadi. U yerda uni tulki kutib oladi. Mushuk o'zini Pan Kotskiy deb atagan. Liza uni er-xotin bo'lishga taklif qiladi. Qizil sochli makkor o'rmon hayvonlarini aldaydi, ular turmush o'rtoqlarini kechki ovqatga taklif qiladilar va ayyorlik bilan ularni mushukdan qutultiradilar.

"Sinbad dengizchi" ertagida qahramonning hayratlanarli sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi. Unda uchta hikoyadan birida kitga aylangan orol haqida hikoya qilinadi. Ikkinchisida Sinbadning Rok qushi bilan uchrashishi va dengizchining ajoyib qutqarilishi haqida so'z yuritiladi. Uchinchisida, qahramon bahaybat kannibal bilan to'qnashuvda omon qolishi haqida hikoya qilinadi.

"Ayoga" ertagi hamma uni go'zal deb hisoblagani uchun mag'rurlanib qolgan qiz sharafiga shunday nomlanadi. U suv olib kelishdan bosh tortadi, shunda uning o'rniga qo'shnining qizi suvga ketadi. U onasi pishirgan pirogni ham olib ketadi. Xafagarchilikdan Ayoga g'ozga aylanadi, hanuzgacha u uchib ketib, qaytib kelmagan va hech kimni boshqa xafa qilmaslik hamda adashtirmaslik uchun o'z nomini Ayoga deb takrorlab yuradi.

Bu qisqa hajmli ertaklardagi personajlar ijtimoiy hayotning barcha qatlamidan bo'lganligiga guvoh bo'lish mumkin. Jumladan, inson, o'simlik dunyosi, hayvonlar va hokazo. Ko'p hollarda personajlar g'ayritabiiy ko'rinishda va xususiyatda namoyon bo'lishadi. Ertak personajlarini tez-tez shahzoda, malika, qirol, qirolicha, shohlar (podshohlar), sehrarlar, ip yigiruvchi ayollar, sehrarlar va jodugar kampirlar ramzida ko'rish mumkin. Sehrar va afsungarlar shunday inson personajlarki, ular qudratli sehrli kuchga egaligi bilan ko'zga tashlanadi. Jodugar-yalmog'izlar esa doimo o'rmonda yashashi kuzatiladi va ular yomon xarakterlari bilan ajralib turadi. Bulardan tashqari, yana turli xil personajlarni, parilar, ruhlar, kichik daholar, suv parilari kabilarni ham sanab o'tish mumkin. Ularning tanalari insonnikiday bo'lmaydi. Masalan, suv parisi boshidan beligacha qiz bola, tanasi va belidan pastigacha esa baliq ko'rinishida bo'ladi. U yoqimli ashulalari va chiroyli qomati bilan dengiz jonivor va mahluqlarini, dengizchi va baliqchilarni sehrlab qo'ya oladi. Bunday mavjudotlarning borligi, albatta, faqat ertak va afsonalargagina xosdir. Lekin ertaklarda g'aroyib tilsim predmetlar obrazi ham keltiriladi. Shunday predmetlar borki, ular xuddi insonlardek harakatlanadi va sehrli xususiyati bilan e'tiborni tortadi.

Demak, ertak janridan zamonga bog'liq bo'lmagan holda foydalaniladi. Ammo ko'plab ertaklar mazmuni aniq o'tgan zamonni aks ettirsa-da, ertakda uzoq o'tmishda noma'lum tarzda bo'lib o'tgan voqelik tasvirlab beriladi. Ertakdagi voqeliklarning rivojlanishi o'ziga xos formulalarni tashkil qiladi. Bunga ularning folkloriga xos an'anaviy epik qonuniyatlar asosida uzoq rivojlanish yo'lini bosib o'tgani sabab bo'lgan. Fransuz folklorida ertaklarning keyingi taraqqiyotida adabiy ertakchilik muhim rol o'ynagan. Ular xalq ertaklarini qayta ishlash asosida taraqqiy topib kelgan.

ADABIYOTLAR:

1. Arnold Van Gennep *Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises. Paris : Librairie Stock, 1924, 16 p. Édition complétée le 3 août, 2009 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec*
2. Vejbitskaya A. *Sopostovleniye kultur cherez posredstvo leksiki i pragmatiki. – M.: Yaziki slavyanskoy kulturi, 2001. – 272 s.*
3. Пропп В.Я. *Фольклор и действительность. Избранные статьи. Москва: издательство « Наука», 1976, 16 стр*
4. Adizova, Obodon. "Folklore in the context of modern culture." *центр научных публикаций (buxdu.uz)* 35.35 (2023).
5. Adizova, Obodon. "les contes biographiques et esthétiques." *центр научных публикаций (buxdu.uz)* 32.32 (2023).

LITERARY CRITICISM

6. Istamovna, Adizova Obodon. "The exceptional in the works of van gennep." *international journal of social science & interdisciplinary research* issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429 12 (2023): 122-125.
7. Adizova, Obodon Istamovna. "History and etymology of the fairy tale." *Educational Research in Universal Sciences 2.1 special* (2023): 121-126.
8. Adizova Obodon istamovna. "A look at folklore." *Academic research in educational sciences 4.TMA Conference* (2023): 88-91.
9. Istamovna, Adizova Obodon, and Sadoqat Suvonqulova. "The Essential Function of the Proverb." *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development 2.5* (2023): 338-342.
10. Istamovna, Adizova Obodon, and Mamadaminova Muhayyo. "Medieval Tales and Fairy Tales in the 17th Century." *Journal of Survey in Fisheries Sciences 10.2S* (2023): 1689-1697.
11. Istamovna, Adizova Obodon. "The exceptional in the works of van gennep." *international journal of social science & interdisciplinary research* issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429 12 (2023): 122-125.
12. Obodon Istamovna. "Les classement des faits folkloriques français." *Innovative Development in Educational Activities 2.21* (2023): 79-87.
13. Adizova, Obodon. "Bolalar o'yinlari xalqning milliy an'alaridan so'zlaydi." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 43.43 (2023).
14. Adizova, Obodon. "The classification of the plot composition of the prosaic folklore." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 43.43 (2023).
15. Adizova, Obodon. "Fransuz va o'zbek tillarida hayrat va shubha diskursida frazemalar ishtiroki." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 43.43 (2023).
16. Adizova, Obodon. "L'étude systématique des mœurs et des coutumes." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 42.42 (2023).
17. Adizova, Obodon. "Folklorshunoslikning janriy tarkibi va tizimi xususida." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 42.42 (2023).
18. Istamovna, Adizova Obodon. "Fransuz va o'zbek folklorshunosligida marosim folklorining mavzuiy turlari." *international scientific conferences with higher educational institutions. Vol. 1. No. 05.10. 2023.*
19. Adizova, Obodon. "Француз болалар фольклори тарихи ва унинг шаклланиш омиллари." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 35.35 (2023).
20. Adizova, Obodon. "Азиз Қаямовнинг Навоий девонлари тадқиқига биографик ёндашуви." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 35.35 (2023).
21. Adizova, Obodon. "Шарль огюстен де сент-бёв—основатель биографического метода." *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 35.35 (2023).